

I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК: 330.3:303.035

*О. О. Бєляєв, д-р екон. наук, проф.,
В. І. Кириленко, д-р екон. наук, проф.,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана*

СОЦІАЛЬНА ОРІЄНТАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ, СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ

В статті дана характеристика необхідності, сутності, функцій та принципів соціалізації сучасного економічного розвитку. Розкрито зміст процесів соціальної спрямованості господарського механізму, економічної безпеки та інвестицій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціалізація економіки, соціалізація економічного розвитку, соціалізація господарського механізму, соціальна ринкова економіка, соціальна спрямованість інвестицій.

Найчіткіше трансформація суспільного життя в постсоціалістичний період виявляється в потребі соціалізації економіки. Це зумовлено багатьма причинами, серед яких: потреба соціалізації, що закладена в самій сутності економічного розвитку і є його домінантою; соціалізація є нині чинником подальшого економічного прогресу; соціалізація є тією «платформою», на якій дуже зручно «будувати» економіку; соціалізація визначає і початок, і процес, і кінцеву мету суспільного розвитку — формування людини як усебічно розвинутої особистості.

Якщо говорити про українське суспільство, то об'єктивна необхідність соціалізації на поточному етапі його трансформації виглядає доволі скромно: «витягти» величезну кількість людей (приблизно 90 %) з матеріальних злиднів і щоб вони повірили у «світле майбутнє». Найпростіше розуміння соціалізації економіки полягає в тому, що це загальна тенденція спрямованості економіки на людину, це цільова орієнтація економічного розвитку на забезпечення потреб людини.

Змістовне трактування соціалізації ґрунтується на функціях, які вона виконує: сприяє гармонії в системі економічних інтересів; забезпечує вирішення найголовнішої мети економічної — зростання добробуту суспільства; становить фундамент і забезпечує реальні можливості для реалізації людиною своїх здібностей; впливає на трансформацію «економічної людини» та формування «соціальної людини»; формує соціальну основу для зростання ефективності виробництва та ефективності праці; забезпечує соціальне партнерство; формує соціальне мислення; пом'якшує, а потім знімає існуючі сторони суперечностей між різними класами, групами, стратами суспільства.

Соціальна орієнтація економіки виявляється в багатьох сутнісних аспектах, але передусім у напрямі задоволення всієї сукупності потреб, що зумовлює формування всебічно розвиненої особистості. Важливою особливістю світового економічного розвитку на сучасному етапі є зростання його соціальної спрямованості й тісніший взаємозв'язок соціальних завдань з матеріальними параметрами економічної системи. За таких умов господарський механізм переростає межі суто економічного змісту, що свідчить про його взаємозв'язок з іншими процесами та явищами суспільного життя, про вираження в економічних формах не лише виробничих відносин, а й інших сторін системи виробничих відносин.

Розуміння сутності соціальної спрямованості господарського механізму виходить з таких логічних припущень: економічні відносини є єдністю та взаємодією загальноекономічної та специфічної (соціальної) сторони; соціальна спрямованість розвитку економічних відносин ґрунтується на взаємодії їх суб'єктів; розвиток соціальної спрямованості економічних відносин не слід обмежувати лише сферою споживання, сам зміст такої спрямованості полягає головним чином у соціалізації та гуманізації виробничих відносин.

Основою соціалізації є господарський механізм, від успішного перетворення якого залежить визначеність мети розвитку економічної системи. Можна виокремити такі напрями перетворень господарського механізму:

- підвищення загального рівня життя населення;
- досягнення соціальної справедливості щодо різних категорій, верств і соціальних груп суспільства;
- забезпечення прожиткового мінімуму та конституційних гарантій для всіх громадян незалежно від віку, статі, національності, місця проживання;

— стимулювання трудової та підприємницької активності населення, залучення всіх працездатних громадян до економічної участі в загальнодержавних заходах.

Основними принципами соціалізації є: послідовність і стабільність здійснення; об'єктивна зумовленість та адекватне суб'єктивне забезпечення; соціоекономічна двосединість, тобто забезпечення єдності та взаємної узгодженості соціальної та економічної спрямованості; принцип гуманізму; соціальна справедливість; соціальна конкуренція; соціальна солідарність.

Соціальна справедливість — визначальний синтетичний принцип та інститут функціонування будь-якої соціальної системи, хоча поле його вияву неоднакове для різних верств того чи того суспільства. Соціальна справедливість відображає суспільну оцінку реально існуючої системи розподілу та формування доходів, її зіставлення з оптимальними принципами організації сфери розподілу доходів і заробітку. Вона передбачає як соціальний захист допомоги непрацездатним малозабезпеченим людям, тобто гарантії для тих, хто з об'єктивних причин (вік, стать, сімейні обставини тощо) за рівних конкурентних умов не спроможний забезпечити собі гідне життя в умовах ринкової економіки.

Назвемо головні напрями соціалізації економіки:

— збільшення частки сукупного працівника в національному доході розвинутих країн світу, що виявляється в зростанні індивідуальних доходів громадян, зокрема й за рахунок підвищенню заробітної плати, а також у відповідних змінах в обсязі фонду споживання;

— трансформація характеру та змісту праці в бік зменшення суперечностей між працею та капіталом; зміна місця та ролі працівника в системі прийняття рішень через інститути соціального партнерства, соціальної відповідальності, соціальної конкуренції;

— розвиток інтелектуальних можливостей та інтелектуального капіталу працівників відповідно до нових потреб і вимог спільного виробництва;

— суттєві та динамічні зміни в системі відносин власності, зокрема трансформації форм вияву та функціонування приватної власності, виникнення та розвиток нових типів і форм власності (зокрема інтелектуальної власності, власності у сфері інформації, колективної власності працівників тощо);

— збільшення можливостей реалізації особистістю своїх потреб за рахунок більш вільного доступу до послуг освіти, охорони здоров'я, мистецтва тощо;

— збільшення соціальної ролі держави за рахунок посилення соціальної спрямованості бюджетів та відповідного посилення

державного соціального захисту та гарантій малозабезпеченим і непрацездатним верствам суспільства;

— поява й розвиток середнього класу та збільшення його ролі в економічному середовищі, системі відносин власності тощо;

— соціальна спрямованість економічних відносин, що не обмежується лише сферою споживання, а втілюється в соціалізації та гуманізації виробничих відносин через цільову орієнтацію економічних важелів на різнобічний розвиток особистості та підвищення добробуту населення, поєднання інтересів виробників і споживачів.

Провідною ланкою в цих напрямках соціалізації економіки є соціальне партнерство як спосіб соціальної взаємодії найманих робітників, роботодавців і держави з метою гармонізації економічних інтересів усіх суб'єктів трудових відносин, пошук цивілізованих форм розв'язання трудових конфліктів. Фактором активізації потреби у соціальному партнерстві в процесі трансформації економічної та господарської системи України є необхідність формування якісно нової структури, рівня, спрямованості соціальної відповідальності держави, орієнтації її на забезпечення взаємопов'язаного процесу становлення національного капіталу та його соціальної відповідальності за процеси, що відбуваються в суспільстві.

Особливим типом господарської системи є соціально-ринкова економіка. Її особливістю є не лише високий рівень добробуту населення, а й низка соціально-економічних інститутів, які спрямовують функціонування всіх елементів цієї системи на реалізацію цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня та якості життя. Найважливішим елементом соціальної ринкової економіки є соціальна держава. На думку Г. Мюрдаля, головне в «державі добробуту» — це соціальний захист населення, під яким учений розуміє систему законодавчих, економічних, соціальних та соціально-психологічних гарантій населенню, рівні умови для підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, економічної самостійності та підприємництва працездатного населення й створення певного рівня життєзабезпечення для непрацездатних громадян.

Об'єктивною основою та сутністю соціальної ринкової економіки є не механізм розподілу як такий, а високий рівень виробництва життєвих засобів, що забезпечується використанням у процесі їх створення досягнень науки, техніки й технологій. Уся стимулююча міць ринкового механізму в розвинутих країнах спрямована передусім на забезпечення високої ефективності

виробництва життєвих засобів як з погляду їх кількості, так і якості. Органічною частиною цього механізму є, як зазначалося, розподіл за внеском праці та капіталу. Найвищий рівень виробництва життєвих засобів — це мета соціальної ринкової економіки. Та хоча перерозподільний механізм є важливим елементом соціальної ринкової економіки, але цей елемент є похідним від головної її мети. Колосальні масштаби коштів, що перерозподіляються через державний бюджет та інші фонди в соціальну сферу, стають можливими завдяки величезній кількості життєвих засобів, що створюються суспільством. Розподілити й перерозподілити можливо лише те, що вже створено й набуло зовнішньої форми доходу.

Ринкова економіка за своєю природою вже є соціальною. Те, що за кілька десятиліть після Другої світової війни в розвинених країнах було досягнуто високого добробуту та офіційного статусу соціальної ринкової економіки свідчить лише про високу зрілість тих соціальних потенцій, які закладені в самій природі ринкової економіки. Ці досягнення стали можливими лише тому, що їм передував розвиток економіки цих країн упродовж століть шляхом постійного вдосконалення ринкових відносин. Перша промислова революція почалася саме в галузях, що виробляють життєві засоби. Першими в цій сфері виникли ткацькі й прядильні машини, які аж до виникнення важкої промисловості створювалися вручну. Індустріалізація народного господарства в західних країнах почалася з розвитку галузей легкої, а потім і харчової промисловості, що працювали безпосередньо для задоволення потреб населення.

Усі економічні школи тією чи тією мірою вивчають діяльність людей у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг. У будь-якому разі, суб'єктами ринкових відносин є люди, носії економічних інтересів, які прагнуть отримати дохід з метою задоволення своїх потреб. Соціальне значення цих відносин очевидне. Про соціальний характер ринкової економіки свідчить те, що ще з часів виникнення австрійської школи політекономії представники її вважали, що основою формування цінності є індивідуальні оцінки благ учасниками господарського процесу, а споживчі блага тлумачили як блага першого порядку, тоді як ресурси належали до благ другого порядку. Інакше кажучи, первинність благ, як вони вважають, визначається тим, чи здатні вони безпосередньо задовольняти потреби людей. Крім того, сам факт визначення корисності блага ієрархією потреб учасників обміну та мірою їх задоволення свідчить про

соціальну сутність ринкових відносин. Саме соціальний зміст є субстанцією ринкових відносин.

Поза сумнівом, розвинута соціальна ринкова економіка, що забезпечує загальний добробут, це високоефективна економіка. Усі значні її досягнення, такі як забезпечення відповідного рівня життя, інвестиції в розвиток людини й соціальна забезпеченість, випливають з ефективності суспільного виробництва. Умовою цієї високої ефективності на макрорівні є певна збалансованість між сукупним попитом і сукупною пропозицією, яка своєю чергою не є постійною, а перебуває в русі через зростання масштабів виробництва. Валовий внутрішній продукт і національний дохід після первинного розподілу зазнають перерозподілу не лише на користь соціальної сфери, але й нагромадження, що й забезпечує економічне зростання. Якщо розглядати короткостроковий період, то фонд нагромадження безпосередньо протистоїть тій частині ВВП, яка залишається в підприємств і розподіляється за внесками учасників виробництва, стимулюючи поточну ефективність останнього. Це протистояння виявляється в співвідношенні «більше — менше»: що більше коштів спрямовано на нагромадження, то менше їх залишається для розподілу за внесками й, відповідно, для стимулювання поточної господарської діяльності в напрямі підвищення її ефективності. Під поточною господарською діяльністю розуміють функціонування фірм у короткостроковому періоді, впродовж якого залишається незмінним рівень технічної оснащеності виробництва, технологія, рівень професійної підготовки працівників тощо. Але й у межах цього короткострокового періоду зберігається необхідність економічного стимулювання, яке спрямоване не на зміну техніки й технології, а на мобілізацію працівників на ефективне використання ресурсів, підтримку певного режиму роботи технічних засобів, дотримання технологічної дисципліни та ін. В умовах створеного в розвинутих країнах багатства та великої кількості життєвих засобів розподіл ВВП і національного доходу передбачає вилучення його частини на потреби нагромадження, за винятком тієї частини, що розподіляється серед учасників виробництва з урахуванням їхніх внесків. Інакше кажучи, значний обсяг національного доходу, створеного суспільством, дає змогу спрямовувати необхідну його частину на потреби нагромадження, при цьому не зменшуючи тієї його частини, що залишається для розподілу за внесками серед робітників і для стимулювання поточної ефективності виробництва. У такому вигляді існує співвідношення між еконо-

мічною ефективністю та нагромадженням в короткостроковому періоді. Дещо інакше виглядає це співвідношення в довгостроковому періоді. Процес нагромадження тут уже не зводиться до використання ресурсів для створення додаткову капітальних засобів. Цей процес тепер необхідно розглядати ширше, маючи на увазі не лише виробництво нових засобів праці, а й створення та всебічний розвиток головної продуктивної сили суспільства — людини. При цьому створення людського капіталу за своїм значенням виходить на перше місце серед заходів, що становлять у сукупності процес нагромадження. Для відтворення людського капіталу не можуть використовуватися лише ресурси, тобто фондові нагромадження в звичайному значенні цього слова. Джерелом такого відтворення є також кошти, що надходять до соціальної сфери у процесі перерозподілу валового внутрішнього продукту. Значна його частина спрямовується в систему освіти, охорони здоров'я, наукове обслуговування тощо, де, своєю чергою, перерозподіляється серед працівників цих сфер діяльності за законами ринкових відносин, тобто залежно від індивідуального внеску кожного. Водночас частина освітніх, медичних та інших послуг надається працівникам матеріального виробництва, які свій дохід у вигляді заробітної плати отримують у процесі первинного розподілу. Тепер до цього доходу додаються послуги так званого суспільного сектора, які формують людський капітал безпосередньо в процесі виробництва. Інша частина послуг суспільного сектора йде на споживання ще непрацюючих, тобто у сферу підготовки людського капіталу. У довгостроковому періоді процес нагромадження охоплює не лише додаткові елементи основного капіталу, але й підготовку людського капіталу, у сфері послуг суспільного сектора — освіти, охорони здоров'я та ін. — і становить найважливіший елемент споживання. За цих умов економічній ефективності сприяють майже всі чинники споживання (розподілу) й нагромадження: введення нових і додаткових елементів основного капіталу; розподільчий механізм, що визначає індивідуальні доходи за внеском; зростання якісних параметрів людського капіталу за рахунок послуг соціальної сфери. Економічна ефективність і нагромадження органічно взаємодіють, забезпечуючи економічне зростання й подальше підвищення добробуту.

Можливість соціально-економічного розвитку та соціалізації національних економік безпосередньо залежать від стану економічної безпеки. Комплексність завдань економічної безпеки об'єктивно потребує активізації інвестиційного процесу, його

спрямування на забезпечення потенціалу позитивних економічних та соціальних змін в умовах загострення соціально-економічних суперечностей, виникнення руйнівних загроз здатності до економічного розвитку та підтримки економічного суверенітету держави.

Соціальна спрямованість реалізації господарського механізму в сучасних умовах переплітається з механізмом економічної безпеки. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах економічна безпека все більше стає формою руху економіки, реалізації економічних та виробничих відносин.

Досвід економічно розвинутих країн показує, що в існуванні інституту економічної безпеки зацікавлені як держава, так і підприємництво. Держава у соціально-орієнтованій економіці має функції, більшість яких націлені на гарантування ефективного здійснення підприємницької діяльності, інвестування. З боку підприємців існує така ж глибока зацікавленість у своїй економічній безпеці та безпеці здійснених інвестицій, оскільки держава формує «правила гри» і погоджує інтереси економічних агентів на основі реалізації принципів справедливості та ефективності.

В сучасних умовах механізм економічної безпеки, реалізуючись через механізм інвестиційного партнерства, став чинником сприяння соціальної спрямованості інвестицій. У цьому сенсі в економіці і суспільстві відбувається збільшення витрат на розвиток людського потенціалу та соціальної інфраструктури. При цьому інвестиції у соціальну сферу збільшуються швидше, ніж капітальні вкладення в засоби виробництва.

Характеризуючи соціально орієнтовані інвестиції, необхідно відзначити наступні моменти. По-перше, важливість даного роду інвестицій визначається тим, що вони спрямовуються насамперед у сферу послуг і сервісний сектор економіки, де частка зайнятих з кожним роком збільшується, а в суспільстві постіндустріального типу складає переважна більшість економічно активного населення. По-друге, в результаті дефіцитності бюджету, що спостерігається і в економічно розвинутих країнах, і пов'язаного з ним скорочення державних витрат на соціальний розвиток, велика частина інвестицій спрямовується на основні конкуренції приватним сектором економіки. По-третє, даний вид інвестицій відрізняється капіталомісткістю. По-четверте, практично усі бюджетні засоби, що спрямовуються на соціальний розвиток, не є з фінансової точки зору вигідними, тому при розрахунках ефективності соціальних проектів найчастіше орієнтуються на одержання соціального ефекту. По-п'яте, доступ до результатів (благ) від соціаль-

них інвестицій не залежить від платоспроможності члена суспільства.

Вся множина соціальних інвестицій за об'єктом інвестування можна поділити на чотири основних види: інвестиції в соціальну сферу; виробничі інвестиції соціальної спрямованості; інвестиції в ноо- і креатосферу; інвестиції в людський капітал. Головна відмінність соціальних інвестицій від традиційних виробничих (або фінансових) інвестицій — це соціальний характер продукції або послуги, яка пропонується суспільству як результат соціального інвестиційного процесу. Інвестиції визначаються як соціальні через вкладення їх у сферу нематеріального виробництва, тому що значна величина ефекту від їхньої реалізації не може бути змінена у вартісному вираженні.

Наступна відмінність полягає в тому, що значна частина засобів, які спрямовуються в соціально орієнтовані інвестиційні проекти, формується на умовах безкоштовності і безповоротності, за допомогою узгодження інтересів і цінностей усіх учасників інвестиційного процесу, а також споживачів, чий потреби стають пріоритетними цілями соціального інвестування.

І, нарешті, особливість, що впливає з попередньої властивості, полягає в тому, що будь-який інвестиційний проект може бути названий соціальним, якщо вигода від його реалізації не привласнюється безпосередніми суб'єктами інвестиційної діяльності. Беручи на себе тягар участі в соціальному інвестуванні, соціальний інвестор відмовляється від одержання прямих вигод від реалізації проекту на користь споживача, а споживачами вигод є треті особи, що не приймають особистої участі в здійсненні цих проектів.

Однією з ознак змін в об'єктах і напрямках інвестиційної діяльності служить бурхливий розвиток ринку соціальних інвестицій. Процесу прийняття інвестиційних рішень, названого соціально відповідальним інвестуванням, приділяється усе більше і більше уваги. У рамках даного процесу, поряд із класичним фінансовим аналізом, враховуються соціальні й екологічні наслідки інвестицій, причому нерідко останнім належить основна роль при прийнятті яких-небудь управлінських рішень.

Інвестиції у соціально-економічну безпеку служать запобіганню негативних явищ соціального характеру, таких як безробіття, рання смертність і суїциди, погіршення стану здоров'я, пияцтво, наркоманія, дитяча безпритульність, злочинність, техногенні катастрофи, інвалідність на виробництві, дорожньо-транспортні випадки. Зазначені явища не тільки несуть соціальну напруженість, але й знижують ефективність економіки, тому що вимага-

ють великих витрат на компенсацію збитку, заподіяного ними. Дані небезпеки пов'язані не тільки з прямим збитком, наприклад, з руйнуванням будинків і споруд у результаті промислової аварії на виробництві і загибеллю людей у працездатному віці. Значний також непрямий збиток — зниження інвестиційної активності внаслідок погіршення інвестиційного клімату в регіоні і формування несприятливої соціальної ситуації.

Здійснення інвестиційних проектів викликає деякий соціальний ефект, за яким і визначається ця соціальна складова у загальному економічному ефекті — коефіцієнт соціальної складової виробничих (фінансових) інвестицій. Це інвестиції з непрямым соціальним ефектом, інвестиції в поліпшення соціально-трудового становища споживачів і працівників, інвестиції в НДДКР, інвестиції в нематеріальні активи, вкладення в придбання цінних паперів соціально орієнтованого бізнесу. Інвестиції в поліпшення соціально-трудового побуту споживачів (клієнтів) і співробітників розраховані на утримання споживачів, підвищення продуктивності праці найманих робітників і посилення економічного ефекту від їхньої діяльності.

Усвідомлення ролі соціально орієнтованих інвестицій у сучасній економіці змушує розглядати соціальну політику в Україні з позицій її загальності, комплексності, послідовності та орієнтованості на майбутнє. Соціально орієнтовані інвестиційні проекти мають стати основою формування і розвитку в країні дійсно соціальної держави, діяльність якої спрямовані на вирішення завдань не тільки економічного, але й соціально-екологічного характеру.

Література

1. *Беляєв О. О.* Соціально-економічна трансформація: теорія та практика здійснення в Україні: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2006. — 176 с.
2. *Бєбєло А. С., Бєбєло С. А., Коровський А. В.* Соціалізація і гуманізація економічних відносин: Навч. посіб. / За заг. ред. А. С. Бєбєло. — К.: КНЕУ, 2007. — 240 с.
3. *Зайцев Ю. К.* Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика: Монографія. — К.: КНЕУ, 2002. — 188 с.
4. *Кириленко В. І.* Інвестиційна складова економічної безпеки: Монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2007